
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Батургарєєва, кандидат юридичних наук, вчений секретар Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України

Щодо підстав формування нового поняття рецидиву злочинів

Пізнання сутності будь-якого явища, процесу (об'єкта у широкому розумінні) стає можливим завдяки системному використанню наукового арсеналу філософської діалектики під час дослідження та аналізу проблем, що відображають хоча б складову частину змісту цього об'єкта або взагалі лише деякі риси його загальної характеристики. Згодом накопичений науковий потенціал, підкоряючись дії філософського закону переходу кількісних змін до якісних, з фрагментарного трансформується в системне знання, що врешті-решт наближує дослідника до уявлення про істинну картину явища чи процесу. За допомогою системи зміст наукового знання стає більш повною, внутрішнє несуперечливою, послідовно викладеною, впорядкованою інформаційною моделлю. Тут не є винятком і процес пізнання явищ правової дійсності, коли на підставі закономірностей логіки наукового осмислення тих чи інших явищ цієї дійсності відбувається формування правових шкіл, теорій, концепцій, напрямків щодо розуміння природи та визначення місця даних феноменів у загальній системі правової дійсності.

Теорія кримінального права, положення якої безпосередньо використовуються у практиці правозастосовних органів, вже тривалий час займається дослідженням сутності такого правового явища, як множинність злочинів, складовою частиною якої є рецидив злочинів. Унаслідок істотності теоретико-прикладного значення останнього для правозастосовної діяльності увагу багатьох поколінь криміналістів привертало та привертає з'ясування складної природи рецидиву злочинів. Отже, рецидив злочинів — проблема не нова.

Її розробкою посилено займалися ще в другій половині XIX — на початку XX ст. Вагомий внесок у розвиток проблеми рецидиву злочинів зробили, зокрема, А. Кистяковський, М. Сергієвський, М. Таганцев¹ та ін. Саме тоді намітилися основні підходи щодо розуміння цього феномена, які відіграли неабияку роль у формуванні окремих наукових шкіл того періоду. Примітним є те, що положення різноманітних шкіл стосовно проблеми рецидиву злочинів знайшли безпосереднє втілення у кримінальному законодавстві XIX— початку XX ст., внаслідок чого законодавству того часу було притаманне еклектичне поєднання різноманітних поглядів на проблему рецидиву. У зв'язку з цим слід погодитися, що практика того чи іншого періоду, яка базується на уявленнях та ідеологічних установках свого часу, не може надати вичерпну інформацію про процеси, що відбуваються, крім простої констатації почуттєвої реальності суспільних фактів². Проте цінним є те, що саме тоді було закладено і визначено підстави та передумови майбутніх досліджень, основний понятійний апарат, намічено окремі моделі розв'язання проблеми.

За радянських часів не можна було говорити про безперервність та поступовість наукових досліджень щодо рецидиву злочинів. Річ у тім, що в розвитку зазначених досліджень є значні перерви, особливо у 30—50 роках XX ст., які обумовлювалися бажанням підміняти нагальну необхідність боротьби з рецидивною злочинністю загальними формулюваннями про відсутність у нашому суспільстві такої злочинності. Але до початку тридцятих років науковці не втрачали інтересу до дискусійної природи рецидиву злочинів, який підкріплювався бурхливим процесом розвитку радянського кримінального законодавства. Досить згадати, що упродовж незначного часу лише в Українській РСР було розроблено та прийнято два кримінальні кодекси 1922 та 1927 років. У зв'язку з цим слід відмітити наукові розробки таких вчених, як Б. Утевський, М. Гродзинський, А. Трайнін та ін.³ «Друга» хвиля підвищення інтересу до проблемати-

¹ Див.: *Кистяковський А. Ф.* Элементарный учебникъ общаго уголовного права съ подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовного законодательства. — К., 1891; *Сергиевскій Н. Д.* Русское уголовное право (пособіе къ лекціямъ). — СПб., 1911; *Таганцевъ Н. С.* О повтореніи преступленій. — СПб., 1867 та ін.

² Див.: *Климов А. Я.* Диалектика практики и познания. — М., 1999. — С. 103.

³ Див.: *Утевскій Б. С.* Рецидив и профессиональная преступность // Проблемы преступности. — М., 1928 — Вып. 3; *його ж.* «К анализу современной преступности» // Рабочий суд. — 1929. — № 12; *Гродзинскій М. М.* Рецидив и привычная преступность // Право и жизнь. — М., 1923. — Кн. 5—6; *Трайнин А. Н.* Уголовное право. Общая часть. — М., 1929 та ін.

ки рецидиву злочинів та розгортання відповідних досліджень відбулася наприкінці 50-х років, що за часом збіглося з прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також республіканських кодексів та було обумовлено введенням у законодавство поняття особливо небезпечного рецидивіста.

Подальший поштовх до вивчення проблеми рецидиву злочинів ми пов'язуємо із прийняттям в Україні нового Кримінального кодексу 2001 р., в якому *de jure* дістав закріплення рецидив злочинів. При цьому слід зауважити, що аналогічні процеси в останні десять років відбулися практично у всіх колишніх радянських республіках, які хоча на сьогодні і є окремими державами зі своїми системами права, але єдиний геополітичний простір, єдина суспільно-політична система, єдине наукове поле упродовж багатьох років все ж таки наклали певний відбиток на розробку схожих по суті тих чи інших явищ правової дійсності. Зазначене стосується, зокрема, й поняття рецидиву злочинів¹.

У попередньому КК України 1960 р. існувало поняття особливо небезпечного рецидивіста, але в той же час у законі не визначалося, що ж, власне, слід розуміти під рецидивом злочинів. Лише шляхом систематичного тлумачення норми, закріпленої у ст. 26 КК України 1960 р., та аналізу низки норм його Особливої частини можна було «вирахувати» зміст поняття рецидиву злочинів. Таким чином, легального визначення цього явища до прийняття нового КК у законі не існувало, тому відсутність зазначеного поняття породжувала чимало дискусійних проблем теоретичного та практичного плану. У науці кримінального права, інших суміжних науках кримінального циклу та на практиці одноставно вказувалося на необхідність визначення і законодавчого закріплення в законі його правових наслідків.

Аналіз нормативного матеріалу КК України 1960 р., різноманітних думок, що висловлювалися у спеціальній літературі до прийняття нового КК, свідчить, що під рецидивом злочинів розуміли таке: «Рецидив злочинів — це окрема форма їх множинності, яка полягає у вчиненні особою, судимість якої за раніш вчинений злочин (або злочини) не погашена або не знята, одного чи кількох

¹ Див.: Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ // <http://www.d-sign.ru/uk/uk.htm>; Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.09.1999 г. № 275-3 // <http://www.levonevski.net/pravo/kodeksy/uk/>; Уголовный кодекс Республики Казахстан от 19.07.1997 г. №167-1 // <http://icpo-vad.tripod.com/crimru.html>.

нових злочинів»¹. Саме такому визначенню рецидиву злочинів раніше надавалося значення легального, хоча закон, як вже згадувалося, не закріплював дефініцію рецидиву злочинів як такого. При цьому слід зазначити, що, виходячи з цього визначення, не мали кримінально-правового значення види злочинів за формою вини, тобто особою спочатку міг бути вчинений умисний злочин, а потім необережний чи навпаки, або обидва злочини могли бути необережними чи умисними.

Викладене вище розуміння рецидиву злочинів панувало у радянській та українській криміналістичній школі досить тривалий час. Проте виникнення та подальший розвиток у суспільних поглядах, на практиці, у науці певних передумов, які безпосередньо стосуються розглядуваної проблеми, викликали необхідність перегляду і переосмислення вже усталених підходів до вирішення питання з означеної проблематики.

Згідно зі ст. 34 КК України 2001 р. рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Отже, виходячи із законодавчого формулювання норми, що міститься у зазначеній статті, специфічність кримінально-правового змісту рецидиву злочинів розкривається через єдиний комплекс певних ознак: а) всі вчинені особою злочини можуть бути лише умисними; б) злочини вчиняються в різний час, тобто виключається ситуація ідеальної сукупності злочинів; в) на момент вчинення нового умисного злочину або злочинів особа повинна мати не погашену чи не зняту судимість за умисний злочин. При цьому не має значення, чи вчинила особа тотожні, однорідні або ж різнорідні злочини. Тільки за наявності всіх перелічених ознак в їх сукупності можна констатувати в діях особи факт рецидиву злочинів. Якщо останні ознаки були притаманні й для попереднього визначення рецидиву злочинів, то в теперішній час принципово новим є законодавче положення щодо вчинення особою саме умисних злочинів до попереднього засудження та після нього. Чому законодавець дійшов до такого розуміння рецидиву злочинів, мож-

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. — К., 1997. — С. 299; Уголовное право Украины: Общая часть / Под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. — Х., 1998. — С. 250; *Бажанов М. И.* Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Х., 2000. — С. 66; *Зелинский А. Ф.* Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). — Х., 1980. — С. 5 та ін.

на відповіді, лише дослідивши передумови формування нового визначення даного інституту.

Передумова — попередня умова існування, виникнення, діяння і т. ін. чого-небудь¹. Перш ніж розв'язувати проблему, необхідно дослідити її передумови. Спроба розв'язати проблему без попереднього вивчення її передумов є настільки наївною, наскільки й погодження з тим чи іншим твердженням без аналізу обґрунтування, яке припускається². Стосовно формування нового поняття рецидиву злочинів можливим є виділення загальнотеоретичних, історичних, соціальних, психологічних, пенітенціарних, кримінологічних та інших передумов.

Серед різноманітних за своєю природою передумов перш за все слід виокремити загальнотеоретичні передумови формування поняття, важливість яких вдало відмітив В. Зеленецький. На його думку, природа цих передумов є гносеологічною, оскільки в їх основі міститься знання, що входить до змісту відповідних теорій. Ці передумови, по-перше, стимулюють науковий пошук, а відтак виступають засобом наукового пізнання; по-друге, впливають на прирощення нового знання, тобто є результатом пізнання. Фактично, загальнотеоретичні передумови — це певний рівень розвитку методологічного арсеналу науки, завдяки якому осмислюється той матеріал, що вже накопичений, намічаються нові горизонти дослідження та здобувається нове знання³. «Теоретичне мислення⁴, — писав П. Копнін, — відображає об'єкт з боку його внутрішніх зв'язків та закономірностей руху, що досягаються шляхом раціональної обробки даних емпіричного знання. Його логічною формою є система абстракцій, які пояснюють об'єкт»⁵. Отже, загальнотеоретичні передумови дозволили побачити, що є таке явище, як рецидив злочинів, але немає адекватного поняття щодо нього. Така ситуація в деяких випадках призводила фактично до підвищення

¹ Див.: Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпущко. — К., 1998. — Т. 3. — С. 259.

² Див.: Карпович В. Н. Проблема, гипотеза, закон. — Новосибирск, 1980. — С. 31.

³ Див.: Зеленецький В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. — Х., 1994. — С. 36.

⁴ У контексті нашої статті ми вважаємо, що теоретичне мислення як певний процес отримання знання можна ототожнити із загальнотеоретичними передумовами як такими.

⁵ Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. — М., 1973. — С. 161.

покарання за відсутності підвищеної небезпечності особи. Тому роль цих передумов у виробленні нового поняття відобразилася у сприянні критичному перегляду існуючого понятійного апарату щодо рецидиву злочинів, логічно зважених інтерпретації матеріалу, зокрема виробленні критеріїв віднесення певної множинності злочинів до рецидиву, застосуванні єдиної термінології у законодавчій практиці та теорії науки.

Важливе місце серед передумов формування нового розуміння рецидиву злочинів посідають історичні передумови. Процес інтеграції України до європейського співтовариства викликав необхідність перегляду українського законодавства, його приведення до відповідних світових стандартів нормотворчої та правозастосовної практики. Зрозуміло, що цей процес, будучи частиною більш масштабного процесу формування сучасної законодавчої бази України, торкнувся й багатьох інститутів кримінального права. У зв'язку з цим ревізії були піддані у тому числі й положення щодо рецидиву злочинів. Зокрема, український законодавець, перейнявши досвід зарубіжного кримінального законодавства, відмовився від поняття особливо небезпечного рецидивіста. Такий підхід вважаємо цілком розумним, тому що не можна механічно пов'язувати більшу жорстокість покарання з одним лише фактом визнання особи раніше особливо небезпечним рецидивістом без урахування перш за все тяжкості нового злочину. Щодо цього співзвучною є думка видатного криміналіста минулого А. Кистяковського, який писав, що карати власне моральну зіпсованість особи, одну внутрішню сторону злочину не входить до завдань кримінального права, оскільки не можна змішувати право із моральністю¹. В цілому, як зауважують А. Нельсон та Н. Бішоп, слід розцінювати як позитивний момент детальну регламентацію в КК України наслідків впливу злочинів, що були вчинені раніше, на призначення покарання за новий злочин².

Вітчизняна наука кримінального права завжди відрізнялася наявністю багатьох поглядів на проблему визнання ступеня винності та караності рецидиву злочинів. Аналіз основних з них є важливим для розуміння причин формування та утвердження на тому чи

¹ Див.: Кистяковській А. Ф. Вказ. праця. — С. 613.

² Див.: Нельсон А., Бішоп Н. Деякі зауваження до проекту Кримінального кодексу України: Матеріали проекту КК України // Архівні матеріали Інституту вивчення проблем злочинності АПРН України за 2001 рік. — Кн. 4 (1997–1999 рр.). — С. 30.

іншому історичному етапі певної теорії, її втілення у правових нормах. Це важливо і для того, щоб збагнути, чому, наприклад, концептуальні положення однієї з найбільш непопулярних у XIX ст. теорій згодом одержали поширення і закріплення у кримінальному законі на початку XXI ст. Отже, все розмаїття поглядів можна звести до трьох основних концептуальних позицій, які історично склалися у результаті накопичення практичного досвіду, розвитку наукової думки. Сутність першої з них полягає в тому, що рецидив злочинів, з одного боку, є доказом надзвичайної небезпечності для суспільства суб'єкта, який знову вчиняє злочин, а з іншого — є таким явищем, яке має обумовлювати найсуворішу караність з метою залякування злочинця і позбавлення його фізичної можливості заподіяння шкоди суспільству. Тобто, рецидив злочинів розглядається як надзвичайна обставина, що впливає на посилення винності та караності діяння. На її положеннях довгий час базувалася вітчизняна доктрина рецидиву злочинів. Як писав А. Грузд, «стан рецидивної злочинності і практика боротьби з нею свідчать, що...неможливо ефективно боротися з нею без застосування більш репресивних кримінально-правових заходів»¹. У такому підході по суті відображалися уявлення популярної наприкінці XIX — на початку XX ст. антропологічної теорії щодо невинності певної категорії злочинців. Історично це найдавніша теорія. Згідно з іншою теорією рецидив розглядається як обставина, що обтяжує вину і підвищує відповідальність особи, поряд з іншими обставинами служить підставою для збільшення покарання лише в межах встановленого законом максимуму. Третя теорія зовсім відкидає більшу винність та караність рецидиву, вважаючи, що протилежне порушує важливий принцип: не можна за один злочин карати двічі. Таким чином, рецидив злочину не має ніякого правового значення і є явищем неважливим для визнання особи більш винною і такою, що заслуговує на більше покарання.

Історичний досвід практики визнання особи рецидивістом і вирішення питання про межі її винності та покарання, що застосовується до такої особи, показав, що не можна як взагалі ігнорувати певні випадки вчинення нового злочину після засудження особи за попередній злочин, так і дотримуватися крайньої позиції — тактики застосування до неї найсуворішого покарання з метою залякування, нібито на підставі одного лише припущення про її невинність.

¹ Грузд А. В. Признание лица особо опасным рецидивистом: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харьк. юрид. ин-т. — Х., 1986. — С. 7.

Отже, історичними передумовами формування нового бачення рецидиву злочинів є: проведення в Україні масштабної правової реформи з метою створення сучасної системи права європейського рівня і на цій підставі інтеграції з європейською спільнотою; в історичному аспекті — аналіз (з урахуванням закономірностей поступового розвитку теорії та практики) вітчизняного і зарубіжного досвіду розуміння рецидиву злочинів та боротьби з ним; наявність української наукової школи криміналістів з прогресивними поглядами на вирішення проблеми рецидиву тощо.

Особливе місце серед передумов формування нового поняття рецидиву злочинів посідають соціальні передумови. Накопичений соціальний досвід призвів до розуміння того, що треба переосмислити, по-перше, необхідність визнання особи особливо небезпечним рецидивістом; по-друге, «повернути у суспільство корисними членами... людей, які до того визнавалися такими, що безнадійно загинули»¹, тобто вважалися невинуватими; по-третє, вивести з поняття рецидиву злочинів деякі випадки множинності злочинів, які раніше вважалися рецидивом, зокрема стосовно осіб, які вчинили необережні злочини.

Практика визнання особи особливо небезпечним рецидивістом майже завжди приводила до феномена соціальної відчуженості такої людини у суспільстві та її несприйняття цим суспільством. Психологи неодноразово стверджували, що після 6–8 років перебування людини в ізоляції від суспільства в її психіці відбуваються незворотні процеси, що призводять фактично до неможливості її повернення до нормального життя. Маючи такий статус, особа вже не могла розраховувати на полегкість при вчиненні протиправного діяння навіть за обставин, що є значно відмінними від обставин вчинення попередніх злочинів, наприклад, вчинення нетяжкого злочину внаслідок крайньої нужди. Отже, легше було поставити на певній людині клеймо невинуватості, ніж спробувати вирішити проблему зворотної реінтеграції людини у суспільство. При цьому після відбуття такою особою покарання значні сили повинні були покладатися на обов'язковий соціальний контроль у виді адміністративного нагляду. А це, у свою чергу, було пов'язано із значними витратами суспільства на організацію такого контролю, хоча цілком очевидно, що краще було б спрямувати відповідні кошти на адаптаційні заходи щодо звільнених з місць позбавлен-

¹ Фойницький И. Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием. — М., 2000. — С. 51.

ня волі. Таким чином, відмова від поняття особливо небезпечного рецидивіста — це акт гуманізації суспільної думки та одночасно перерозподілу суспільних сил з метою акцентувати увагу саме на вирішенні завдань реінтеграції цих осіб у суспільство.

З погляду психологічних передумов формування нового розуміння рецидиву злочинів обумовлено наявністю в особі, яка після засудження знову вчиняє умисний злочин, у більшості випадків стійких рис негативної спрямованості. Такі особи найбільш послідовно, наполегливо протиставляють себе моральним цінностям і суспільним засадам, сприяють заподіяння, в тому числі й психологічної, шкоди суспільству у вигляді «зараження» оточуючих шкідливими ідеями, принципами. Крім того, «поєднання» умисних злочинів до і після засудження часто свідчить про те, що це не випадковість, а результат свідомого слідування саме такому способу життя, спілкування в середовищі собі подібних, підтримання злочинних традицій, цілеспрямоване бажання зробити «злочинну кар'єру», «злочинну біографію» та ін., що підтверджується багатьма дослідниками проблем рецидивної злочинності¹. Й це дійсно так, оскільки підвищена суспільна небезпека рецидиву обумовлена тим, що вчинення умисного злочину двічі або більше разів свідчить про певне, найчастіше настійне, прагнення особи продовжити, поновити злочинну діяльність, незважаючи на вжиті стосовно неї кримінально-правові заходи. Спираючись на свій попередній досвід, рецидивісти діють більш вміло та рішуче, свідомо ігнорують вжиті правові заходи, винесення негативної оцінки їх протиправної поведінки з боку суспільства і держави, а у ряді випадків своїм прикладом і цілеспрямованою організаторською діяльністю сприяють втягненню у злочинну діяльність інших осіб, особливо з числа молоді та неповнолітніх. Застосовуючи загальні принципи призначення покарання, суд враховує факт вчинення правопорушень в минулому, якщо судимість не погашена на законних підставах, як складник особистих і соціальних рис правопорушника². Таким чином, згідно з новим поняттям вважається, що рецидив злочинів обумовлюється внутрішньою психологічною єдністю попереднього протиправного умисного діяння з новим, теж умисним діянням.

Кримінологічні підстави формування нового розуміння рецидиву злочинів перш за все полягають у тому, що поняття рецидиву злочинів повинно бути єдиним для всіх правових наук. Як слушно

¹ Див.: *Даньшин І. М.* Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис). — Х., 2002; *Зелинский А. Ф.* Вказ. праця та ін.

² Див.: *Нельсон А., Бішоп Н.* Вказ. праця. — С. 30.

зауважив А. Зелінський, кримінологія якнайтісніше пов'язана з кримінальним правом, і наявність у цих споріднених науках одного й того ж терміна у різному розумінні у принципі є недопустимим¹. Проте у кримінологічній науці поряд з поняттям легального рецидиву використовується й поняття фактичного рецидиву, під яким розуміється повторне вчинення нового злочину особою, яка раніше вчинила злочин, незалежно від наявності у неї судимості². Наявність цього поняття, на нашу думку, слід розцінити як спробу знайти компроміс у неоднозначному розумінні явища рецидиву злочинів серед криміналістів та кримінологів. Визнання науковцями фактичного рецидиву і виділення на цій підставі окремого виду злочинності більше має пізнавальний, інформаційний характер, ніж сприяє створенню істинної картини рецидивної злочинності. Річ у тім, що через поєднання в одну групу злочинних діянь, вчинених особами, до яких раніше вже застосовувалося покарання незалежно від наявності у них на момент вчинення ними нового злочину або злочинів судимості за попередній злочин (злочини), відбувається перекинування загальної структури злочинності, штучно підвищується рівень нібито рецидивної злочинності. Проте «ядро» дійсної рецидивної злочинності у тому значенні, яке їй надає нове поняття, губиться серед інших випадків вчинення повторних злочинів. Як справедливо зазначає в зв'язку з цим І. Даньшин, за широким поняттям «рецидивісти, які вчинили злочин», чітко не простежується якісна характеристика та закономірності структури рецидиву³.

Нове розуміння рецидиву злочинів вплинуло й на державну статистичну звітність органів внутрішніх справ, яка, згідно з визначенням, що міститься у ст. 34 КК України, стала відображати лише кількість осіб, з яких судимість не знята і не погашена на відміну від попереднього обліку, коли враховувалася загальна кількість осіб, які вчинили новий злочин після вчинення у минулому злочинного діяння, незалежно від того, чи є наявною в них не погашена або не знята судимість, чи були вони звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням до них, наприклад, заходів громадського впливу, в зв'язку із зміною обстановки, амністією, помилуванням тощо. Отже, і в цьому аспекті поняття рецидивної злочинності

¹ Див.: *Зелінський А. Ф.* Вказ. праця. — С. 5.

² Див.: *Кримінологія: Особлива частина: Підручник / За ред. І. М. Даньшина.* — Х., 2003. — С. 272.

³ Див.: *Даньшин І. М.* Вказ. праця. — С. 77.

набуло адекватного змісту, що більш повно відповідає дійсній природі цього виду злочинності.

Цілком очевидно, що попередження повторних необережних та умисних злочинів, якщо судимість за них знята або погашена, дещо відмінне від попереджувальної роботи стосовно рецидивних злочинів. Тому це ще один кримінологічний аргумент на користь формування нового підходу щодо розуміння рецидиву злочинів.

Отже, кримінологічними підставами формування нового поняття рецидиву злочинів є: необхідність застосування єдиної законодавчої та наукової кримінологічної термінології з метою виокремлення рецидивної злочинності в дійсному значенні цього слова для подальшого вивчення закономірностей її відтворення та існування; розроблення її специфіки, становлення адекватної правової статистики та розмежування напрямків боротьби з різними видами повторення злочинів.

Неможливо залишити поза увагою й пенітенціарні передумови формування нового поняття рецидиву злочинів. Справа в тім, що на підставі результатів останніх досліджень проблеми соціальної реінтеграції та адаптації засуджених до позбавлення волі після їх звільнення філософія виправлення засуджених, повернення їх повноправними членами суспільства все більше і більше переглядається та переоцінюється. Досвід показує, що не завжди досягається очікуваний результат навіть юридичного виправлення таких осіб. За вчинення нового злочину особою, яка раніше вчинила будь-який злочин, в тому числі й необережний, якщо не сплинули строки погашення або зняття судимості, до сприйняття кримінальним законодавством нинішнього поняття рецидиву злочинів значна кількість осіб автоматично вважалася рецидивістами, що надавало можливість посилювати покарання, зокрема збільшувати строки позбавлення волі. А це, у свою чергу, призводило до збільшення так званого тюремного населення. У 2002 р. у місцях позбавлення волі утримувалося близько 234 тис. осіб¹, серед яких понад 45% — рецидивісти. У світлі нових розробок стає очевидним, що скороченню числа засуджених, які позбавлені волі, сприятиме й виведення певної кількості засуджених за вчинення нових злочинів за межі поняття рецидиву злочинів. Такий підхід в цілому відповідає прагненням міжнародної спільноти вирішити проблему скорочення чисельності засуджених до позбавлення волі, що дозволить частіше застосовувати альтернативні покарання із значно меншим обмеженням природних прав і свобод людини.

¹ Наведено за виданням: Люди щоденного подвигу. — Х., 2003. — С. 4.

Наприкінці слід зауважити, що оскільки йдеться про передумови формування одного й того ж поняття, то всі вони перебувають у певному взаємозв'язку та взаємозалежності. Отже, саме їх сукупність посприяла формуванню нового розуміння рецидиву злочинів в українському кримінальному законодавстві, що, у свою чергу, ставить за необхідне проведення нових кримінально-правових та кримінологічних досліджень з метою розв'язання складних проблем, пов'язаних з означеною тематикою.

Надійшла до редколегії 27.10.03

А. Волобуєв, професор Національного університету внутрішніх справ,
Р. Степанюк, викладач Національного університету внутрішніх справ

Особливості механізму злочинних порушень бюджетного законодавства

У структурі економічної злочинності, під якою розуміються корисливі злочини, що вчиняються особами з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень по контролю над цією діяльністю, все більш помітне місце посідають зловживання з бюджетними коштами. Зокрема, відзначається, що бюджетні кошти стали одним з найбільш привабливих об'єктів організованої злочинної діяльності, яка включає в себе десятки прийомів і способів вилучення коштів із казни¹.

Після набуття Україною незалежності та реформ в економічній і політичній сферах порушення вимог чинного бюджетного законодавства стали масовими і часто безкарними. Лавина цих правопорушень на різних рівнях державного управління фактично стала національною бідою. Невиплата заробітної плати і пенсій, недофінансування освіти і медичного обслуговування, занепад інфраструктури міст і селищ — яскраві наслідки зловживань розпорядників і одер-

¹ Див.: Бандурка О. М. Бюджетні процеси та «тінізація» економіки в Україні // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матеріали науково-практичної конференції. — Х., 1999. — С. 15–18; Криміногенная ситуация в России на рубеже XXI века / Под общ. ред. А. И. Гурова. — М., 2000. — С. 5–12.